

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ, м. Київ

ORCID: 0000-0003-3041-8945
Email: HrabovskyS@gmail.com

МІФИ ВІЙНИ ТА МІФИ НАВКОЛО ВІЙНИ: СПРОБА АНАЛІЗУ

Анотація. Стаття присвячена актуальній теоретичній і практичній проблематиці, пов'язаній із російсько-українською війною. Автор статті ставить на меті дослідження феномена, який може бути охарактеризований як міфи війни. Перший із цих міфів (точніше, групи міфів) полягає в ототожненні всіх українців із советським населенням, яке у своїй переважній кількості неспроможне на самочинні дії та звикло у всьому покладатися на владу, на її настанови та ідеї. Наступна група міфів, яка побутує як у зарубіжній, так і частково в українській суспільній думці, полягає у запереченні належності рашизму, його настанов і практики, до одного з різновидів фашизму. Мовляв, рашизм – це жакливо, проте це не фашизм. Але цей міф заснований у найкращому разі на непорозумінні. З цим міфом змикається міф, який заперечує тоталітарний характер як російської держави, так і низки її союзників (Білорусь, Іран, Північна Корея тощо). Ці держави приписують чи то до авторитарних, чи то до «повністю невільних» держав, в останньому випадку ігноруючи принципову різницю між ними та, скажімо, Гаїті. Проте тоталітарна держава відрізняється тим, що за рідкісними винятками її неможливо змінити шляхом скинення правлячого режиму, її можна тільки зруйнувати тим чи іншим способом. Наступний міф полягає у покладанні головної провини за невдачу контрнаступу 2023 року на українське командування, на його неправильні плани та дії. Автор статті доводить, що за умов відсутності необхідної підтримки з боку тих західних партнерів, які понад усе боялися «посилення ескалації», контрнаступ априорі був приречений на невдачу, правильним був би перехід до стратегічної оборони, а міф цей поширюється тими, хто насправді прямо причетний до невдачі наступу. Нарешті, ще один міф нинішньої війни пов'язаний із використанням рашистами тисяч т.зв. «біженців» і «мігрантів» з країн Азії й Африки для «гібридної війни» проти Євросоюзу задля того, щоб відволікти його увагу та послабити підтримку України.

Ключові слова: сучасна міфологія, рашизм, Україна, дисципліна розуму, росія.

Serhii HRABOVSKYI

Ph.D, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation
H. Skovoroda Institute of Philosophy
of the National Academy of Sciences of Ukraine of Kyiv

MYTHS OF THE WAR AND MYTHS AROUND THE WAR: AN ATTEMPT OF ANALYSIS

Abstracts. The article is devoted to actual theoretical and practical issues related to the Russian-Ukrainian war. The author of the article aims to study the phenomenon that can be characterized as myths of war. The first of these myths (more precisely, a group of myths) consists in the identification of all Ukrainians with the Soviet population, which in its majority is incapable of self-directed actions and is used to relying on the government, its instructions and ideas in everything. The next group of myths, which lives both in foreign and partly in Ukrainian public opinion, consists in denying the belonging of rashism, its instructions and practice, to one of the varieties of fascism. Rashism is terrible, but it is not fascism. But this myth is based on a misunderstanding at the best. This myth is connected to a myth that denies the totalitarian nature of both the Russian state and a number of its allies (Belarus, Iran, North Korea, etc.). These states are called either authoritarian or "totally not free" states, in the latter case ignoring the fundamental difference between them and, for example, Haiti. However, a totalitarian state is distinguished by the fact that, with rare exceptions, it cannot be changed by overthrowing the ruling regime. It can only be destroyed in one way or another. The next myth consists in laying the main blame for the failure of the 2023 counteroffensive on the Ukrainian command, on its wrong plans and actions. The author of the article proves that in the absence of the necessary support from those Western partners who were most afraid of "intensification of escalation", the counteroffensive was a

priori doomed to failure. The correct thing to do under these circumstances would be to switch to strategic defence, and this myth is spread by those who are actually directly involved in the failure of the offensive. Finally, another myth of the current war is related to the use by the Rashists of thousands of so-called "refugees" and "migrants" from Asian and African countries for a "hybrid war" against the European Union in order to distract its attention and weaken support for Ukraine.

Keywords: *modern mythology, rashism, Ukraine, discipline of mind, Russia.*

Війни супроводжуються міфами, війни породжують міфи, власне, самі війни не в останню чергу породжуються міфами, навіть у сучасному світі, здавалося б, іноді аж занадто раціоналізованому. Традиційно поняття «міф» тлумачиться як оповідь, яка передає уявлення людей про світ, місце людини в ньому, про походження всього суцього, про богів і героїв. При цьому міф «нібито розповідає про реальні події та особливо пов'язаний з віруваннями» [15]. Міф – це оповідь, яка не вимагає виправдання, переосмислення і зміни, вона вплетена у спосіб людської життєдіяльності у нерозчленованій єдності своїх духовних і практичних компонентів. «Кожен міф представляє себе як авторитетний, фактичний виклад, незалежно від того, наскільки розказані події суперечать природному закону чи звичайному досвіду. Розширюючи первинне релігійне значення, слово міф також може використовуватися більш вільно для позначення ідеологічного переконання, коли це переконання є об'єктом квазірелігійної віри; прикладом може бути марксистський есхатологічний міф про відмирання держави. Хоча контури міфів минувшини чи суспільства, відмінного від власного, зазвичай можна побачити досить чітко, але розпізнати міфи, які домінують у власному часі та суспільстві, завжди важко. Це не дивно, адже міф має свій авторитет не тому, що доводить себе, а тому, що представляє себе. У цьому сенсі авторитет міфу дійсно «зрозумілий», і міф можна окреслити в деталях лише тоді, коли його авторитет більше не є беззаперечним» [15].

Наразі йтиметься не про тоталітарну соціально-історичну міфологію, яка штучно створювалася певними партіями та владними системами ХХ-ХХІ століть. Скажімо, советська і нинішня російська влада створили потужні механізми насадження тоталітарної соціально-історичної міфології, яка заміщала собою дійсність. Особливо це стосувалося т.зв. «національних республік» СРСР, в яких насаджувалася не лише тоталітарна, а й колоніальна соціально-історична міфологія [2; 3]. Ця міфологія наразі є одним із ефективних інструментів нинішньої війни Росії проти України, проти всіх демократичних держав на постсоветському просторі та проти всього цивілізованого світу. Та мова йтиме головним чином про інше – про міфи, які виникають на основі неточного, неадекватного, спрощеного розуміння й описання дійсних явищ, а відтак, підперті авторитетом своїх трансляторів чи комплексом «загального визнання», заважають адекватному розумінню нинішньої війни у різних її проявах і вимірах. Можливо, вони не варті були б особливої уваги, якби не йшлося про явища, що резонують у суспільному просторі та формують його.

Поява міфів війни є явищем об'єктивним, адже війна як така завжди несе в собі надто багато позараціонального. А водночас об'єктивною є потреба деконст-

рукції цих міфів, навіть коли до їхнього творення була причетна влада. Абсолютна більшість українців переконана: владу потрібно критикувати навіть під час війни; 50% вважають, що допустима лише виважена і конструктивна критика, а 31% вважає, що критика має бути жорстка і безкомпромісна, свідчать висліди проведеного 16-22 травня 2024 року Київським міжнародним інститутом соціології опитування [12]. Втім, саме жорсткість і безкомпромісність можуть бути найконструктивнішими, особливо, коли йдеться про владні міфологеми (нехай і не тоталітарні).

Згадаймо початок 2022 року. Більшість впливових західних лідерів, військових експертів й очільників розвідок прямим текстом говорила про неминучий чи високо ймовірний широкомасштабний напад Росії на Україну. Про це ж публічно вели мову і деякі українські військовики. З іншого боку, владні речники обіцяли народонаселенню, що все буде О'К, можна спокійно мирно жити далі та готуватися до першотравневих шашликів. Окрім того, викривалися західні ділки, які, мовляв, нагнітанням паніки прагнуть зруйнувати українську економіку, щоб підім'яти Україну під себе.

Наслідок: опитування Соціологічної групи «Рейтинг» щодо оцінки ймовірності повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну, які на початку 2022 року проводилися раз на два тижні, зафіксували під впливом масованої владної пропаганди та створених нею міфів помітні зміни суспільних настроїв: від 30% («висока ймовірність») і 19% («немає жодної загрози») станом на 15 січня до 19% («висока ймовірність») і 25% («немає жодної загрози») станом на 17 лютого 2022 року [7]. Найпритомнішим і найстійкішим до міфів виявився електорат «Європейської солідарності» (45% його відзначили високу ймовірність повномасштабного російського вторгнення), найчутливішим до пропаганди та міфотворення – електорат «Опозиційної платформи» (70% відзначили, що немає жодної загрози такого вторгнення). Прикметним є те, що 15% електорату «Слуги народу» виявилось здатним до самостійного мислення і вважало повномасштабне російське вторгнення високоймовірним.

За якийсь час після вторгнення деякі провладні речники і представники влади почали пояснювати свої «колісанки» тим, що мовляв, якби не творити міф про «першотравневі шашлики», почалася б паніка, українці кинулися б тікати, зайняли б усі шляхи-дороги, відтак ніяк би було перекидати частини ЗСУ у райони бойових дій. І саме з цієї причини начебто не можна було проводити навчання територіальної оборони, якій дозволили мати тільки мисливську та травматичну зброю. До цих міфотворців підключився й один із найкращих фахівців з Другої світової війни, російський політемігрант і громадянин Ізраїлю Марк

Солонін, який мешкав тоді у Києві та категорично заперечував імовірність масштабного російського нападу. Ось як оцінив тодішні дії Солоніна один із користувачів соцмережі Facebook: «У лютому 2022-го року відверто глузував з порад українським жінкам як уникнути насильства від російських окупантів. Насміхався з планової евакуації з місць ймовірного ведення бойових дій. Смішно йому було чути про можливе висадження російського десанту тощо» [14]. А на додачу Солонін критикував ідеї проведення навчань Територіальної оборони за межами міст на позиціях у снігах, начебто виморожуючи цим бійців. Але Солонін хоча б вибачився одразу 24 лютого, визнавши, що він був «абсолютно неправий» [10]. Що ж, це ледь не унікальне явище – публічне вибачення, – і від політиків його не дочекаєшся, і від більшості інтелектуалів також.

Утім, Солоніна можна зрозуміти: перед його очима міг стояти ССРСР 22 червня 1941 року після виступу Молотова на радіо о 12-й дня, з якого стало зрозуміло, що війна розпочалася «неправильно» (всі попередні починалися з «провокацій», на які Червона армія «нищівно відповідала»). Відтак частина цивільних у прифронтовій зоні кинулася тікати, а інша (більша) частина – скидати владу та вбивати більшовиків, адже вся прифронтова зона – то були «визволені» у 1939-40 роках землі. Що ж стосується вояків-червоноармійців, вони масово побігли «до старого кордону», а потім і далі, кидаючи тисячі справних танків, броньовиків і літаків, десятки тисяч гармат і тягачів, але при цьому прагнучи не втратити жодну вантажівку чи «емку» – бо на них можна було швидко і далеко втекти. Марк Солонін усе це переконливо описав і проаналізував у своїх книгах, отож, очевидно, вважав Україну 2022 року чи то «совковою» державою, чи «другою Росією», де все робиться за приписами централізованої влади, а коли приписів немає – справи кепські. На щастя, рашисти, схоже, перебували у полоні аналогічних міфів, тому і ставили на меті взяти «Київ за три дні», а «Україну – за кілька тижнів».

Але ж Солонін добре знав, що у Фінляндії восени 1939-го, коли стало зрозуміло, що советський напад неминучий, уряд публічно попередив про це громадян, відселив прифронтову зону, провів мобілізацію і висунув війська на оборонні позиції. Тим більше, що книга Солоніна про советсько-фінські війни 1939-44 років під назвою «25 червня: дурість чи агресія?» вийшла друком у Харкові буквально за кілька днів до російського удару [11]. Проте, схоже, знаний історик вважав: українці нездатні на те, що зробили фіни у 1939-му. Схоже, він сам перебував у полоні путінської міфологеми, що українці та росіяни – то один народ. Утім, резон був і в побоюваннях паніки, і у відчутті відмінностей між фінами першої половини ХХ століття та нинішніми українцями. Ба більше: паніка була. Тому частини ЗСУ змогли зайти у Київ для його оборони лише через півтори доби від початку вторгнення, саме тоді, коли шляхи були забиті втікачами, ошалілими від несподіваного для них

нападу. Проте бігли далеко не всі. І хіба не краще було би, якби ніхто не заколисував українців «міфами про шашлики», навпаки, якби про підготовку росіян до вторгнення говорилося відкрито, якби були заздалегідь озброєні та підготовлені підрозділи ТрО, якби заздалегідь будувалися барикади у містах, якби найефективніше розгорталися сили ППО, якби фрегат «Гетьман Сагайдачний» перейшов до румунського порту, а літаки фірми «Антонов», включно з уславленою «Мрією» (Ан-225), вчасно з Гостомеля перелетіли до Польщі чи Німеччини? І якби разом із тим розгорнулася евакуація (не втеча!) тих, хто цього дуже прагнув? Закрадається еретична думка: а чи за обставин, коли в самій Україні активно формувалася міф про «невигідність війни» для Росії, взагалі відбулося б масштабне російське вторгнення?

Але не менш небезпечним був би й міф про «високу національну свідомість українців», про «полум'яний патріотизм української нації». В Україні-2022 лише частина громадян була за рівнем готовності до відбиття російської агресії схожа на Фінляндію-1939. Власне, «нова Фінляндія» і не могла вийти: адже у 1939 році ледь не всі фіни, навіть більшість комуністів, активно протистояли советським агресорам, там не було і не могло бути жодної паніки. В нинішній Україні такої одностайності (бо навіть генсек фінської компартії відмовився служити Москві) не існувало й не існує донині. Проте в критичній ситуації тут виявили себе власні багаторічні національні (не етнічні, а саме національні, як і в Фінляндії 1939-40 років) традиції, не знищені, хоч і притлумлені російським колоніалізмом і советським тоталітаризмом. Не випадково Ігор Лосєв у 2014 році писав про Україну як «державу Війська Запорозького», тобто як форму і спосіб самоорганізації «ударної» частини нації, завдяки чому вдалося зупинити «гібридний» наступ росіян і відбити чималі території [9]. Те саме проявилось і в 2022 році, коли вдалося зупинити росіян і відбити їх, попри нікчемність багатьох владних органів (скажімо, Кабмін із запізненням аж на півтора місяці дозволив ТрО використовувати важку техніку, в тому числі трофейну, і з запізненням на рік зняв мита на ввезення дронів і їхніх елементів). І це не «зрада», це просто наочна ознака перебування високоставлених чиновників у полоні советських іще міфів про апріорно «керівну і спрямовуючу» роль владних органів, не помічаючи, що українська традиція ґрунтується на суспільній самоорганізації.

Ескізно окресливши перший комплекс міфів чинної війни, перейдімо до другого, який фігурує передусім у міжнародному просторі.

Знаний історик Тімоті Снайдер (США) переконливо довів, що Росія є наразі імперіалістичною фашистською державою, має всі її ознаки, що там панує фашизм (саме фашизм, а не нацизм, бо останній є різновидом тоталітарного соціалізму). Серед цих ознак – культ великого лідера, Путіна; право лідера особисто призначати ворогів держави; культ мертвих, збудований навколо Другої світової; міф про золотий вік імперської величі, який слід відродити у війні «зці-

люючого насильства» – війни з Україною [19]. Ясна річ, що більшість «хороших русских» інтелектуалів із ним не погодилася. Проте не лише вони. Торік був опублікований маніфест групи інтелектуалів світу «Зупинити рашизм: Справжнє Майбутнє». Документ вельми рішучий в усіх сенсах. Крім одного. Він заперечує, що рашизм є різновидом фашизму. «Фашизм аморальний, рашизм позаморальний: він будується не на системі цінностей, а на принциповому нігілізмі. Фашизм спирається на нелюдські ідеологічні переконання, натомість рашизм ідеологічно цинічний: його офіційно заявлені ідеологічні підстави є лише формальними деклараціями» [18]. Іншими словами, ані лідери рашизму, ані його пересічні прибічники не вірять у власні гасла. Але ж засновник італійського фашизму Беніто Муссоліні в листі до своєї сестри Едвідже у 1938 році щиро сердо визнав: ««Расова чистота» цього народу, який зазнав стількох нашеств і ввібрав у себе стільки людю з усіх чотирьох сторін світу, і семітська небезпека для такої нації, як наша, [...] це просто очевидна дурниця, якою нехай займаються деякі надто ревні писаки. Якби обставини спонукали мене вступити не до осі Рим – Берлін, а до осі Рим – Москва, я б нашвидкуруч підніс італійським трудящим, які ставляться до своєї праці бадьоро, але водночас із байдужістю, яку расисти назвали б середземноморською, таку ж дурну вигадку про стаханівську етику та щастя, яке вона буцімто приносить» [6, с. 265]. І де тут «система цінностей», де «ідеологічні переконання»? Як писав сам Муссоліні, «необхідність здійснювати в Італії політику расизму та антисемітизму настільки ж важлива з огляду на її політичний аспект, наскільки позбавлена реального змісту». Але що цікаво: фашизм, який виник і спершу утвердився в Італії (а потім уже почали з'являтися його зарубіжні копії), певний час не мав антисемітського відтінку, більше того: до уряду входили етнічні євреї, а Муссоліні заявляв про те, що антисеміти, мовляв, ганьблять горде ймення фашиста та всю партію. Ось така рухома «система цінностей». Сумніваюся, що й особисто Путін, і «колективний Путін» настільки цинічно ставляться до політики ствердження «русского мира» та «відновлення державної величі». А щодо «нелюдських переконань», то воєнна практика рашизму, коли молоді інтелектуали радо розробляють програмне забезпечення балістичних ракет, а досвідчені пілоти запускають ці ракети по цивільних об'єктах Києва, Львова, Дніпра з тим, щоби потім «глибинна Росія» раділа, дивлячись відео вбитих українських дітей – «будет меньше бендеровцев» – які переконання, які цінності лежать в основі всього цього, якщо не нелюдські?

Видається, міф про те, що рашизм – то не фашизм, що Путін і К^о – просто цинічні можновладці, а Росія – не фашистська держава, є одним із найнебезпечніших і дезорієнтуючих міфів нинішньої війни. Головне – він створює враження, наче з РФ можливі «нормальні» відносини, з нею можна домовлятися та сподіватися на виконання домовленостей і т.д. Не менш небезпечним є інший міф – про те, що Росія –

це автократія, авторитарна, а не тоталітарна держава (поняття «тоталітаризм», схоже, стало немодним у світовій науці та політиці, наслідки цього відчуваються повсюдно і можуть спричинити глобальну катастрофу демократії). Проте, перш ніж окреслити концептуальну відмінність авторитаризму та тоталітаризму, звернімося до даних соціологічного опитування, проведеного в РФ «Іноагентом» – Левада-Центром наприкінці червня 2024 року. Загальні результати опитування такі: Підтримка дій російських збройних сил зберігається на високому рівні (44% респондентів – «безумовно так», 33% – «швидше так»). Дві третини опитаних (65%) покладають відповідальність за загибель людей і руйнації в Україні на США та НАТО (найвищий показник за час масштабної війни), 11% – на «Україну (Київ)» (так в опитувальнику), 8% – ні на кого конкретно. 58% допускає «переростання ситуації на Україні» у «збройний конфлікт між Росією та країнами НАТО». Воєнні дії у 48% викликають гордість за Росію, у 7% – задоволення, радість, також у 7% – захоплення і тільки у 4% – сором. 86% респондентів стурбовані постачанням Заходом зброї українській армії (теж найвищий показник з 2022 року). Нарешті, 34% вважають виправданим застосування Росією ядерної зброї для удару по Україні [8]. Попри те, що, найшвидше, деякі показники підтримки дій влади й армії дещо зависокі з огляду на страх респондентів виявити свою нелояльність, на загал дані засвідчують характерну саме для тоталітаризму стабільну «єдність партії та народу». Власне, і сам страх – теж питома ознака тоталітарної спільноти. Як страх перед владою та сусідами, які можуть донести, так і перед демократичним Заходом, а разом і з тим – зневага до нього і готовність значного числа росіян до ядерної війни.

Авторитетна електронна енциклопедія Britannica зазначає, що тоталітаризм – це «форма правління, яка теоретично не допускає індивідуальної свободи і яка прагне підпорядкувати всі аспекти індивідуального життя владі держави. Італійський диктатор Беніто Муссоліні ввів термін *totalitario* на початку 1920-х років, щоб охарактеризувати нову фашистську державу Італію, яку він далі описав як «всі всередині держави, жоден поза державою, жоден проти держави». До початку Другої світової війни «тоталітарний» став синонімом абсолютного та репресивного однопартійного правління. Серед інших сучасних прикладів тоталітарних держав – СРСР за Йосифа Сталіна, нацистська Німеччина за Адольфа Гітлера, Китайська Народна Республіка за Мао Цзедуна та Північна Корея за династії Кім» [20]. Ясна річ, що ідеал Муссоліні в жодній із цих держав повністю не втілювався у життя (навіть у КНДР), проте максима «всі всередині держави, жоден поза державою» справді характерна для тоталітаризму, в тому числі для рашизму.

Але з наступними тезами навряд чи можна погодитися. Britannica зазначає: «Тоталітаризм часто відрізняють від диктатури, деспотизму чи тиранії тим, що він замінює всі політичні інститути новими та

знищує всі правові, соціальні та політичні традиції. Тоталітарна держава переслідує певну особливу мету, таку як індустріалізація чи завоювання, виключаючи всі інші» [20]. Не знищує тоталітаризм усі соціальні та політичні традиції, навпаки, на багатьох із них він базується і зростає. Сталінізм ґрунтувався на традиціях російського імперіалізму та шовінізму, згодом (під час Другої світової війни) підключивши до них й антисемітизм. Нацизм був би неможливий без звички до «*Ordnung*», порядку. А максима кайзера Вільгельма II, висловлена ним наприкінці XIX століття – мовляв, справи жінки обмежуються чотирма K: *Kinder, Küche, Kirche, Kleider* – у Третньому Райху Геббельс скоротив на одне K, викресливши «вбрання», але залишивши три інші K: *Kinder, Küche, Kirche*. Індустріалізація ж як мета тоталітарної держави – це відлуння сталінської міфології, яке резонує понині: Сталін ніколи не мав на меті і не проводив індустріалізацію як таку, він будував потужний ВПК і готувався до світової війни. Ту ж мету мала спроба «великого стрибка» Мао Цзедуну.

Авторська позиція щодо тоталітаризму й авторитаризму детально розгорнута у статті «Проблема можливості діалогу і взаєморозуміння з «руським миром» [4], а у стислому вигляді викладена так: «Авторитаризм як жорстка недемократична система може припинити існування та перейти в щось інше або внаслідок зовнішнього тиску, або внаслідок внутрішніх процесів. Йдеться про силове знищення, відносно мирну деконструкцію чи трансформацію політичного режиму [...]. А от тоталітаризм як такий можна ліквідувати, тільки знищивши тоталітарну державу. Не країну, а державу, але останнє не тотожно самій по собі державній владі, йдеться про всі інституції, як офіційні, так і напівофіційні, як «згори», так і «знизу», а також про значущі символи та соціально-міфологічні системи. Адже без розвиненої міфологічної системи, яка охоплює всі буттєві сфери та зумовлює людські дії, тоталітаризм як такий неможливий, навіть коли йдеться про тоталітаризм, силоміць накинутий ззовні. Такий висновок впливає зі світової історії XX-XXI століття: Третій Райх, СРСР, Японія як імперія з божественним імператором, королівство Італія (тим більше «республіка Сало»), Югославія Мілошевича тощо. Погляньмо на східноєвропейський «соцтабір»: Польща – демонтаж «народної держави», Чехословаччина – демонтаж й «оксамитове розлучення» двох частин федерації, Угорщина – демонтаж (але до кінця, видається, не доведений, наслідки чого бачимо нині у ствердженні авторитаризму), Румунія – демонтаж «імперії Чаушеску», тривалий і складний, Болгарія – також демонтаж «народної республіки», ГДР – повне зникнення цієї держави. [...] Що ж стосується Росії, то допоки вона не буде демонтована, допоки її зумовлене історією імперське ество не зазнає деконструкції та деструкції, допоки советсько-російські міфологічні системи лишатимуться дієвими, годі сподіватися – не тільки Україні, а й усьому світу – на більшу стабільність і передбачуваність політичних й економічних процесів на теренах

від Петербургу до Владивостока. Але чи станеться це, а якщо станеться, то яким способом?» [5, с. 34].

Але, схоже, новітні (точніше, новомодні) міфи впевнено перемагають і науку, і здоровий глузд. Виявляється, Україна як «частково вільна держава» стоїть в одному ряді з Сомалілендом (кубло піратів), Папуа Новою Гвінеєю, Мозамбіком, Марокко, Нігером й іншими подібними державами. А Намібія, Ботсвана, Південна Африка, Бразилія, Лесото, Панама – «повністю вільні держави», ледь не світочі демократії. При цьому Росія, Гаїті та КНДР потрапили разом з Туреччиною під один копил «невільних держав», при цьому рівень людських свобод у Гаїті (!!!) ледь-ледь відстає від Туреччини [13]. Так колись авторитетна міжнародна організація Freedom House ділить світ, уникаючи понять «авторитаризм» і «тоталітаризм» і не гребуючи творенням новітніх міфів, які безпосередньо впливають на реальний статус України та Молдови (теж «частково вільна держава»; Freedom House при цьому «не помічає» створеного рф маріонеткового Придністров'я).

2022 року українські сили (ЗСУ, Нацгвардія, добровольчі формування) здійснили низку успішних наступів проти рашистів. 2023 року запланований і розрекламований контрнаступ з метою виходу на кордони 1991 року дуже швидко зупинився та на загальну думку закінчився невдачею. Навколо цих суттєвих епізодів нинішньої війни виникло чимало міфів. Українська відсіч агресорам у 2022 році у цих міфах описується як «договірники» чи то між Байденом і Путіним, чи то між різного рівня урядовцями та генералами. А от щодо невдалого контрнаступу своєрідним компендіумом міфів є недавня 48-сторінкова доповідь британського аналітичного центру із проблем безпеки RUSI «Попередні уроки українських наступальних операцій 2022-23 років» [16]. Зосередимося на тій її частині, де йдеться про невдалий контрнаступ, план якого, за повідомленнями масмедіа, створювався за участі консультантів-військовиків держав НАТО.

«Початковий задум операцій українського наступу був обґрунтованим, – зазначено в доповіді. – Для прориву потрібно було 12 бронетанкових і механізованих бригад, які мали зосередити дії на ділянці завширшки 30 км, ізолювати Токмак упродовж семи днів, а потім прорватися на південь до Мелітополя. Темп мав перешкодити Росії залучити більшу частину своїх сил, щоб атакуючим потрібно було подолати лише шість полків в обороні».

Уже тут виникають серйозні запитання до авторів доповіді. Якими є підстави вважати такий план наступу обґрунтованим? На початку осені 2022 року такого ґатунку прорив міг би стати відносно успішним, але, скажімо, поки західні партнери формували «танкову коаліцію», щоб передати Україні менше сотні відносно нових танків, поки тривало навчання українських танкістів, настало літо 2023 року. Перша вісімка ракетних систем M142 HIMARS, здатних прицільно бити на 70 кілометрів, з'явилася в Україні у червні-липні 2022 року і викликала шок у рашистів,

немалою мірою зумовивши успіх наступальних дій. 90 БМП Bushmaster з 25-мм автоматичною гарматою Австралія передала Україні улітку 2022 року, і вони стали ударною силою першого етапу контрнаступу під Харковом, але під час нього половина їх вийшла з ладу, тому прорив у 2022 році вони забезпечити не могли. Ударною силою могли стати американські БМП M2 Bradley, які навряд чи важчі в освоєнні, ніж блискавично опанований ЗСУ Bushmaster; якби США влітку 2022 року надіслали півтисячі Bradley (зі своїх запасів у 4 з гаком тисячі), то прорив до Азовського моря у вересні-жовтні 2022 року став би високо ймовірним, бо ж ця бойова машина у двобої зазвичай перемагає російський танк, але так не сталося. Натомість упродовж 2023 року Україна отримала лише 190 Bradley, що не могло стати критичною масою для прориву, бо на той час стільки американських БМП стало замало для наступу, хоча саме ця БМП наступного року там, де вона була, стала стрижнем активної оборони ЗСУ; Bradley має високу живучість, витримує кілька ударів по собі вогневидами засобами, демонструє гарну бойову ефективність, але їх усе одно критично мало [21]. Та повернімося до аналізованої ситуації. Вище описана лише частина тих засобів ураження, які були потрібні для успішного прориву у 2022 році, не кажучи вже про 2023 рік. Ба більше: рашисти справді не встигли б і не змогли підкинути підкріплення на ділянку прориву у 2023 році, якби Україна отримала десятка два HIMARS з модулями, пристосованими для тактичних ракет ATACMS, здатних бити на 300 км. Тоді можна було би розтрощити всю логістику рашистів, бити по ешелонах із підкріпленнями та танковим колонам. Почалася б паніка, і тільки частина підкріплень рухалася б до фронту, інша тікала б у тил. А ще потрібно було не рахувати снаряди для далекобійних 155-мм гармат. І мати потужне прикриття з повітря, щоб компенсувати російську перевагу у літаках і бодай відносно вільно рухати свої далекобійні вогневі засоби. Прорив став би фактом, але він ним не став.

Наступна теза доповіді виглядає справедливою. Йдеться передусім про помилки партнерів України. «По-перше, тоді як Росія почала перехід до воєнної економіки з травня 2022 року і почала мобілізацію військ з осені, міжнародні партнери України не вжили значних заходів для усунення обмежень своєї промисловості. Як наслідок, хоча чимало країн подарували Україні значну частку своїх національних запасів озброєння, це не склало достатнього його обсягу для забезпечення доктринальних мінімумів, необхідних для концепції операції. Другий зневажений момент прийняття рішення – питання, коли це оснащення має прибути до України. Міжнародні партнери України витратили чотири місяці на те, щоб вирішити-таки діяти, тож лише частина належного оснащення надійшла в Україну до наступу, а українські бригади не мали достатньо часу для освоєння нової техніки. Таким чином, бригади були недостатньо підготовлені на початок наступу, на який припадає значна частка тактичних помилок, допущених під

час виконання операції» [16]. Констатоване все це справедливо, проте занадто «лагідно». Адже західноєвропейські партнери мали можливість передати Україні майже всі свої 155-мм гармати та снаряди (проти кого вони б їх використовували?), танки та БМП. Адже армія РФ стримувалася Україною, російська авіація не мала шансів подолати авіацію НАТО, а в разі ядерної війни 155-мм гармати, танки та БМП ситуацію б не порятували. А щодо «достатнього часу» на освоєння нової техніки, то я вже писав про практично блискавичне освоєння австралійських БМП Bushmaster у 2022 році. Власне, достатньо техніки для механізованих сил і гармат потрібно було тільки Польщі, щоб нейтралізувати Лукашенка, а також Швеції та Фінляндії, щоб відбити ймовірний наступ росіян на них і на держави Балтії. Я вже не кажу про США, де на консервації перебувають тисячі одиниць бронетехніки, передусім танків M1 Abrams, і нічого таємного в них для РФ, окрім найновіших модифікацій, нема; так, Єгипет має понад 1000 Abrams, і при цьому дружні відносини з Росією. А щодо «усунення обмежень» у розгортанні ВПК, то це ще велике питання – «не змогли» чи «не схотіли»? Обидва варіанти погані не лише для України, а й для самого Заходу.

«Україна також зробила серію помилок», – зазначають автори доповіді. По-перше, командування вирішило кинути на прорив менш підготовлені війська, тоді як більш досвідчені війська мали тримати лінію зіткнення та проводити «фіксаційні операції під час наступу, тобто закріплюватися на здобутих територіях. По-друге, воно розпорошило свої сили за кількома напрямками, які забезпечувалися боєприпасами та технікою за рахунок напрямку основних зусиль».

Як на мене, українське командування вчинило правильно. Зосередити в одному місці 12 найкращих бригад фактично без авіаційного прикриття, без протирaketних систем (їх вистачало тоді хіба що для оборони Кисва), неподалік від Криму з його аеродромами тактичної авіації, з пусковими комплексами ракет «Онікс» й «Онікс-М», з тоді ще досить численними кораблями, здатними бити десятками ракет «Калібр» – невже це було розумно? Крім того, РФ могла використати стратегічну авіацію (Ту-95МС і Ту-22М2,3) плюс МіГ-31К з Кинджалами. Не слід забувати і про пристосовані для знищення наземних цілей зенітні ракети С-300. Що могло статися з найкращими бригадами у разі їхнього щільного зосередження? А одночасні відволікаючі удари на інших напрямках – це класика воєнного мистецтва, звичайно, якщо ці удари належним чином забезпечені.

Але найсерйозніша помилка українського командування, на думку аналітиків, полягала в тому, що воно розраховувало, що російські війська, які обороняються, не витримають і побіжать, як це було під Харковом 2022 року, що шок від наступальних ударів зламає їхній моральний рівень і здатність оборонятися. Проте «початкові атаки провалилися, і темп був втрачений, тож Росія могла вести бій, вико-

ристовуючи 105 000 військових, які вона мала в цільовому секторі». Повторюся: якби була низка ударів по тилових об'єктах, по логістиці з використанням АТАСМС, рашисти з фронту побігли б. Але ракети ці не дали, «щоб не було ескалації». І рашисти знали, що їх не дадуть.

А ще в доповіді сказано: «Спроби України прорвати лінію Суровікіна влітку 2023 року були першими за 30 років спробами широкомасштабних операцій прориву». Причому російське командування вочевидь заздалегідь знало, де буде напрямок головного удару [16]. З цього доповідь слід було почати – й одразу закінчити. Інвективи на адресу українського командування в такому разі – нісенітниця та міфотворення. Єдиний його гандж полягав у тому, що воно замість переходу до стратегічної оборони здійснило спробу прориву цієї лінії оборони в три ешелони, що з наявними ресурсами було неможливим. Але на те було рішення політичного керівництва України, а на нього різними способами тиснули деякі західні партнери, яким треба було продемонструвати виборцям ефективність своєї допомоги. Тим часом війна – це зовсім не шоу, а страшна, кривава та довготривала робота.

Тепер про начебто зовсім інше. Існує, і достатньо давно, задовго до приходу до влади в РФ особисто Путіна та команди «кремлівських чекістів», побудований на авторитетності та позірній неспростовності загальної думки міф про «мігрантів», які начебто спонтанно та стихійно тікають до Європи, щоб порятуватися від лих на своїй рідній землі в Азії чи Африці. Звичайно, серед тих, кого наразі звуть «мігрантами», є і такі втікачі. Проте у такому разі варто вести мову про біженців (не в розумінні бюрократів ООН, для яких 300 тисяч грузинів, які втекли з-під російської окупації – «внутрішньо переміщені особи», а араби Палестини – «біженці», хоч би у п'ятому поколінні, а в науковому сенсі). Біженці – це ті, хто рятується від смерті, спричиненої чи воєнним лихоліттям, чи геноцидом, чи страшним голодом; це ті, хто в силу об'єктивних причин не може залишитися на землі своєї батьківщини. Для біженців головне – десь притулитися та вижити, порятувати себе та своїх дітей. Повернення на батьківщину для них постає на порядок денний лише після нормалізації ситуації в їхніх рідних країнах, і не обов'язково вони туди повертаються, якщо десь вдається нормально влаштуватися. А справжні біженці прагнуть улаштуватися та поводитися лояльно на землях, де вони здобули притулок.

З рештою тих, кого зазвичай об'єднують поняттям «мігранти», ситуація складніша. Бо ж люди, які заздалегідь знають, де прагнуть знайти місце постійного проживання та який спосіб життя там обрати чи створити, – це, за термінологією класика філософії історії Семюела Гантінгтона, переселенці й іммігранти. «Переселенці й іммігранти різне відрізняються. Переселенці полишають існуюче суспільство, зазвичай групою, ставлячи на меті створити нову спільноту, «місто на горі», на новій і часто віддаленій

території. Вони просякнуті відчуттям колективної мети. Імплицитно чи експлицитно вони складають угоду або хартію, що визначає основи створюваної спільноти і їхнє колективне ставлення до батьківщини. Іммігранти, навпаки, не створюють нове суспільство. Вони переходять з одного суспільства в інше суспільство. Міграція, як правило, є персональним процесом із залученням осіб і сімей, які індивідуально визначають власне ставлення до своїх старих і нових країн. Переселенці XVII-XVIII ст. потрапили до Америки тому, що то була *tabula rasa*. Крім індіанських племен, які можна було вбити або відігнати на захід, там не було суспільства; і вони прийшли, щоб створити суспільства, які втілювали б, керувалися б і підносили культуру та цінності, що їх вони принесли з собою, зі своєї країни походження. Іммігранти прийшли пізніше, тому що хотіли стати частиною суспільства, створеного переселенцями. На відміну від переселенців, вони переживали «культурний шок», оскільки вони та їхні нащадки намагалися сприйняти культуру, яка часто дуже суперечила тому, що вони принесли з собою. Перш, аніж іммігранти змогли приїхати до Америки, переселенці мали заснувати Америку» [17, р. 39–40]. Видається, ці означення стосуються не лише американської історії чи історії заокеанських колоній як таких. Головне, що переселенці створюють на новому місці своє власне суспільство на власних же засадах з певною спільною метою і живуть за власними нормами. «Різниця між переселенцями й іммігрантами була добре відома тим, хто привів Америку до незалежності. До революції, за словами Джона Хайґама, англійські та голландські колоністи «сприймали себе як засновників, першопоселенців, упорядників населеного соціального простору, творців нових колоніальних суспільств, а не як іммігрантів. Їм належали політичний лад, мова, правила праці та співжиття, значне число тих людських звичаїв, до яких іммігрантам доведеться пристосуватися». Термін «іммігрант» увійшов в англійську мову в Америці у 1780-х, щоб відрізнити поточних прибулих від переселенців-засновників» [17, р. 40]. Іммігранти діляться на дві основні категорії. Перша – це політичні емігранти, чия ситуація схожа з ситуацією біженців, тільки спричинена не лише об'єктивними, а й суб'єктивними обставинами (їхніми ідеологічними чи релігійними переконаннями, що достеменно не збігаються з переконаннями панівних груп у певних країнах). Політемігранти під невблаганним тиском обставин змушені полишати вітчизну – з тим, щоби продовжувати з-за кордону вести боротьбу проти ворогів. Біженці та політемігранти у своїй масі – люди вдячні та лояльні до тих, хто їх прихистив, налаштовані на часткову чи повну соціокультурну інтеграцію в життя країн розселення, це трударі, а не нероби. Друга група іммігрантів – це економічні мігранти, які ідуть за межі власної батьківщини у пошуках кращого життя. При цьому наразі частина з них, можливо, навіть більша, прагне жити «на халяву», мовляв, Європа й Америка багаті, то чом би й нас не підгодувати, інша частина готова працювати.

Що стосується США, то там доволі жорсткі норми життя, тож працювати доводиться майже всім, а от у багатьох країнах Європи «халяви» у вигляді соціальних програм вистачає, що під'юджує ім. мігрантів не надто прагнути інтегруватися та працювати. Але сьогодні все більше підстав кваліфікувати значну частину тих, хто прагне з Азії й Африки дістатися Європи (а за можливості – й Америки) як новітніх переселенців, що пересуваються організованими групами з метою створення міських громад зі своїми політичними правилами, релігією, культурою, при цьому не інтегруючись або мінімально інтегруючись у місцеве середовище, чому надзвичайно сприяє політика мультикультуралізму у тому популярному варіанті, який декларує рівноправність і рівнозначність усіх культур.

Та це окрема тема. В контексті нинішньої війни – «гарячої», яку РФ веде проти України, та «холодної» і «гібридної», яка ведеться проти держав-членів НАТО та ЄС, – слід звернути увагу на вміле використання рашистами міфу про страждених «мігрантів» і «біженців», до числа яких записують і всіх, хто прагне потрапити до ЄС, за допомогою організованих ФСБ РФ і КГБ Білорусі справжніх штурмів зовнішніх кордонів Євросоюзу. А це – тисячі й тисячі переважно молодих і здорових чоловіків, доставлених до цих кордонів пасажирськими літаками, а далі – наземним транспортом.

Штурми кордонів Польщі та Литви розпочалися 2021 року і періодично відновлювалися, в тому числі нещодавно. Торік рашисти спробували було промацати кордони Фінляндії за допомогою великої маси посаджених на велосипеди жителів Африки й Азії, проте фіни швидко знайшли засоби протидії. Що ж стосується Польщі, то ситуація залишається напруженою. «Дональд Туск (прем'єр) підкреслив, що немає жодних сумнівів, що агресія мігрантів є невідповідною і наростає. За його словами, це методи гібридної війни, спрямовані на дестабілізацію Польщі й усієї Європи, – пише кореспондентка Голосу Америки Анна Плотникова. – Міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський заявив, що Росія відповідає за ситуацію на кордоні з Білоруссю. «90% цих людей (нелегальних мігрантів) мають російські візи. Їх спеціально заохочують і навіть цілеспрямовано набирають в Азії та Африці, привозять до Росії, відправляють на кордон до Білорусі з метою атаки ЄС» [1]. Що цікаво: ці «біженці» з найзлиденніших країн, за словами польського політичного оглядача Вітольда Юраша, «платять і 5, і 10 тисяч доларів за те, що їх привозять на цивільних літаках до Білорусі, а зараз, швидше за все, і до Росії». Маючи такі гроші, у злиденних країнах можна доволі пристойно жити, а тому напрошується висновок, що йдеться про найманців, якими керують відповідні спецслужби. Справді, хіба можливе вільне пересування та проживання тисяч вихідців із країн Азії й Африки у таких тоталітарних державах зі шпигуноманією, як Білорусь і Росія? У свою чергу, керівник Агентства інформаційної безпеки суспільства Литви Ауримас Навис нагадує, що

«у 2021 році було важко пояснити західним партнерам те, що «міграційна криза» виникла не дарма і є інструментом тиску режимів Путіна та Лукашенка на керівництво країн Східної Європи. «А зараз, я думаю, лідери країн НАТО розуміють, що мігранти – це не якісь "бідні люди", які шукають кращого життя. Це – елемент гібридної війни», – додає він» [1]. Як бачимо, лідерам західноєвропейських держав знадобилося кілька років, щоб позбутися вад політичного зору, зумовлених міфами про бідолашних «біженців» і «мігрантів», які вміло використовує (й очевидно не менш вміло роздмухує) рашизм. Але навіть ті, хто з самого початку розумів, що йдеться не про спонтанних «злидених утікачів», а про добре організований і профінансований потік переселенців, що несуть до ЄС свої цивілізаційні норми, далекі від толерантності та гуманізму, створюючи цілі анклавні, де живуть не за європейськими законами, а за далекими від сучасної цивілізації приписами, такі собі «держави в державі».

Висновки. Таким чином, міфи широкомасштабної російсько-української війни та міфи навколо цієї війни є реальними чинниками, які опосередковано, а іноді прямо впливають на перебіг бойових дій і на стан українського суспільства, і не лише його. У цій статті автор ескізно окреслив деякі з числа, на його думку, найголовніших таких міфів. Ескізність ця значною мірою вимушена, адже ситуація розвивається динамічно, тому на перший план виходять ті чи ті сюжети чи їхні повороти, що стають основою міфів і залежать від них. А тому дослідження міфів війни та навколо війни виглядає важливим полем для актуальної дослідницької діяльності. Тим більше, що нестача дисципліни розуму в оцінці намірів рашистів і використанні міфів у край небезпечна.

1. Анна Плотникова. Польща готується протистояти новому напливу нелегальних мігрантів с території Беларусі. URL: <https://www.golosameriki.com/pol-sha-gotovitsya-protivostoyat-novomu-naplyvu-nelegal-nyh-migrantov-s-territorii-belarusi/7637692.html>

2. Грабовський С. Війна і міф: Друга світова у дзеркалі новітнього неосталінізму. К.: Знання України, 2016. 56 с.

3. Грабовський С. Убити Сталіна, інакше його міфи вб'ють нас: Соціальна міфологія "найкращого друга фізкультурників" і його послідовників. К.: ВД «Стилос», 2019. 503 с.

4. Грабовський Сергій. Проблема можливості діалогу і взаєморозуміння з «руським миром». *Українознавчий альманах*. Випуск 30. К.: «Міленіум», 2022. С. 35–43.

5. Грабовський Сергій. Авторитаризм, тоталітаризм і майбутня доля росії. *Трибуна*, №2, 2024. С. 32–34.

6. Граціозі Андреа. Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр. / Мар'яна Прокопович (пер.). К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 350 с.

7. Динаміка оцінки військової загрози (16-17 лютого 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_ocenki_voennoy_ugrozy_16-17_fevralya_2022_g.html

8. Конфликт с Украиной: основные индикаторы, ответственность, поводы для беспокойства, угроза столкновения с НАТО и применения ядерного оружия. URL: <https://www.levada.ru/2024/07/04/konflikt-s-ukrainoj-osnovnye-indikatory-otvetstvennost-povody-dlya-bespokoystva-ugroza-stolknoveniya-s-nato-i-primeneniya-yadernogo-oruzhiya/>

9. Лосев Ігор. І знову Держава Війська Запорозького? URL: <https://tyzhden.ua/i-znovu-derzhava-vijska-zaporozkoho/>

10. Марк Солонин из Киева. Наше дело правое. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Jkr2isHTgdA>

11. Солонін Марк. 25 червня: дурість чи агресія? Фолио, 2022. 544с.

12. Ставлення українців до критики дій влади на період повномасштабного вторгнення. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1414&page=1>

13. Freedom House. Global Freedom Status. URL: <https://freedomhouse.org/uk/node/178?type=fiw&year=2024>

14. Michael Laurel. URL: https://www.facebook.com/groups/utravels/posts/888118295508836/?_rdr

15. Myth. URL: <https://www.britannica.com/topic/myth>

16. Preliminary Lessons from Ukraine's Offensive Operations, 2022–23 Jack Watling, Oleksandr V Danylyuk and Nick Reynolds. URL: <https://static.rusi.org/lessons-learned-ukraine-offensive-2022-23.pdf>

17. Samuel P. Huntington: Who Are We?: The Challenges to America's National Identity New York: Simon & Schuster, 2004. xvii + 428 p.

18. STOP RUscism: Present Future The Venetian Manifesto. URL: <https://stop-ruscism.com/>

19. Timothy Snyder. We Should Say It. Russia Is Fascist. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>

20. Totalitarianism. URL: <https://www.britannica.com/topic/totalitarianism/Totalitarianism-and-autocracy>

21. US combat vehicles keep the Russians at bay — but for how long? URL:

<https://www.thetimes.com/world/russia-ukraine-war/article/us-combat-vehicles-keep-the-russians-at-bay-but-for-how-long-t3lmnzll0>

References

1. Anna Plotnykova. *Pol'sha hotovyt-sya protyvostoyat' novomu naplyvu nelegal'nykh myhrantov s terrytoryy Belarusy* [Poland is preparing to face a new influx of illegal migrants from the territory of Belarus]. URL: <https://www.golosameriki.com/a/pol-sha-gotovitsya-protivostoyat-novomu-naplyvu-nelegal-nyh-migrantov-s-territorii-belarusi/7637692.html> (in Russian).

2. Hrabovs'kyi S. (2016). *Viyina i mif: Druha svitova u dzerkali novitn'oho neostalinizmu* [War and myth: World War II in the mirror of modern neo-Stalinism]. K.: Znannya Ukrainy. 56 p. (in Ukrainian).

3. Hrabovs'kyi S. (2019). *Ubyty Stalina, inakshe yoho mify vb'yuť nas: Sotsial'na mifolohiya "naykrashchoho druha fizkul'turnykyv" i yoho poslidovnykyv* [Kill Stalin, otherwise his myths will kill us: Social mythology

of the "best friend of physical education" and his followers]. K.: VD «Stylos». 503 p. (in Ukrainian).

4. Hrabovs'kyi Serhiy. (2022). *Problema mozhlyvosti dialohu i vzayemorozuminnya z «russkym myrom»* [The problem of the possibility of dialogue and mutual understanding with the "Russian world"]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Vypusk 30. K.: «Milenium». Pp. 35–43. (in Ukrainian).

5. Hrabovs'kyi Serhiy. (2024). *Avtorytaryzm, totalitaryzm i maybutnya dolya rosiyi* [Authoritarianism, totalitarianism and the future fate of Russia]. *Trybuna*, №2. Pp. 32–34. (in Ukrainian).

6. Gratsiozi Andrea. (2005). *Viyina i revolyutsiya v Yevropi, 1905—1956 rr.* [War and revolution in Europe, 1905-1956] / Mar'yana Prokopovych (per.). K.: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko «Osnovy». 350 p. (in Ukrainian).

7. *Dynamika otsinky viys'kovoyi zahrozy (16-17 lyutoho 2022)* [Dynamics of military threat assessment (February 16-17, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_ocenki_voenny_ugrozy_16-17_fevralya_2022_g.html (in Ukrainian).

8. *Konflikt s Ukraynoy: osnovnye yndykatory, otvet-stvennost', povody dlya bespokoystva, uhroza stolknovenyya s NATO y prymerenyya yadernoho oruzhyya* [Conflict with Ukraine: main indicators, responsibility, reasons for concern, threat of conflict with NATO and use of nuclear weapons]. URL: <https://www.levada.ru/2024/07/04/konflikt-s-ukrainoj-osnovnye-indikatory-otvetstvennost-povody-dlya-bespokoystva-ugroza-stolknoveniya-s-nato-i-primeneniya-yadernogo-oruzhiya/> (in Russian).

9. Losyev Ihor . І знову Держава Виїська Запорозького? [And again the State of the Zaporizhzhya Army?]. URL: <https://tyzhden.ua/i-znovu-derzhava-vijska-zaporozkoho/> (in Ukrainian).

10. Mark Solonyn yz Kyeva. *"Nashe delo pravoe" ["Our Right Deal"]*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Jkr2isHTgdA> (in Russian).

11. *Solonin Mark 25 chervnya: durist' chy ahresiya?* [June 25: stupidity or aggression?]. (2022). Folio. 544 p. (in Ukrainian).

12. *Stavlennya ukrayintsiv do krytyky diy vlady na period povnomasshtabnoho vtorhnennya* [The attitude of Ukrainians to criticism of the actions of the authorities during the period of the full-scale invasion]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1414&page=1> (in Ukrainian).

13. Freedom House. Global Freedom Status. URL: <https://freedomhouse.org/uk/node/178?type=fiw&year=2024>

14. Michael Laurel. URL: https://www.facebook.com/groups/utravels/posts/888118295508836/?_rdr

15. Myth. URL: <https://www.britannica.com/topic/myth>

16. Preliminary Lessons from Ukraine's Offensive Operations, 2022–23 Jack Watling, Oleksandr V Danylyuk and Nick Reynolds. URL: <https://static.rusi.org/lessons-learned-ukraine-offensive-2022-23.pdf>

17. Samuel P. Huntington: Who Are We?: The Challenges to America's National Identity New York: Simon & Schuster, 2004. xvii + 428 p.